

[Araştırma Makalesi] **Atf/Citation:** Çolak, E. (2022). Rso-49 Kur'an Tercümesi'ndeki bazı deyimlerde anlam aktarımları, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30): s. 133-153.
Gönderim Tarihi: 03.02.2022 **Kabul ve Yayın Tarihi:** 26.04.2022-31.05.2022
DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1067732

Yazar/Author

Esra ÇOLAK*

Makale Adı/Article Name

Rso-49 Kur'an Tercümesi'ndeki Bazı Deyimlerde Anlam Aktarımları

Transfer of Meaning in Some Idioms in the Rso-49 Qur'an Translation

ÖZ

Kur'an tercümeleri, Türkçenin ifade gücünü ve kelime hazinesini göstermesi açısından çok önemli eserlerdir. 19. yüzyılda Kâtip İsmâ'il tarafından derkenar şeklinde kaleme alınmış olan Svetozar Markovic Kütüphanesi 001035188 numarada kayıtlı Rso-49 Kur'an Tercümesi, Türk dilinin söz varlığını günümüze ulaştıran satırlı Kur'an tercümelerinden biridir. 309 varaktan oluşan ve tek nüshası bulunan eser üzerinde bugüne kadar yapılan herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Kur'an tercümeleri gibi deyimler de dilimizin genetik kodlarını ihtiva eden kıymetli unsurlardır. Kalıplaşmış yapılar olarak bilinen deyimler, zaman içerisinde insanların yaşadığı tecrübeler sonucunda farklı bir anlam kazanırlar. Deyimleşme olgusu olarak adlandırılan bu süreçte deyim kazandığı anlam, bir aktarım sayesinde gerçekleşmektedir. Metafor (deyimsele aktarım), metonimi (ad aktarması), benzetme ve alüzyon olarak gerçekleşen bu anlam aktarım araçları deyimleşme olgusu içerisinde deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Rso-49 Kur'an Tercümesi üzerinde tespit edilen deyim örnekleri, deyimlerin anlam aktarımı esas alınarak üç başlık hâlinde incelenmiştir. Deyimin oluşumu araştırıldığında anlam aktarımı geçmişte yaşanmış bir olay, durum ya da yaşantıya gönderme yapıyorsa alüzyon temelinde oluşan deyim örnekleri; deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasındaki ilişki, benzerliğe dayalı olarak kurulmuşsa metafor temelinde oluşan deyim örnekleri; deyim anlamı, deyimlik anlam yapılanmasını içeriyor ise metonimi temelinde oluşan deyim örnekleri başlığı altında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Tercümesi, deyim, anlam, metafor, metonimi, alüzyon

ABSTRACT

Translations of the Qur'an, are very important works in terms of showing the expressive power and vocabulary of Turkish. Svetozar Markovic Library's Rso-49 Qur'an Translation numbered 001035188, written by the clerk İsmâ'il in the 19th century, is one of the underline Qur'an translations that brought the vocabulary of the Turkish language to the present day. No work has been found so far on the study, consisting of 309 leaves and has only one copy. Like the translations of the Qur'an, idioms are valuable elements that contain the genetic codes of our language. Idioms, known as stereotypes, gain a different meaning as a result of the experiences people have over time. In this process, which is called the phenomenon of idiomization, the meaning of the idiom is realized through a transfer. These meaning transfer tools, which are realized as metaphor (idiomatic transfer), metonymy (name transfer), simile and allusion, show the relationship between idiomatic meaning structuring and idiom meaning within the phenomenon of idiomization. The idiom examples determined on the Rso-49 Qur'an Translation were analyzed under three headings based on the meaning transfer of idioms. When the formation of the idiom is investigated, if the meaning transfer refers to an event, situation or experience experienced in the past, examples of idioms formed on the basis of allusion; If the relationship between idiomatic meaning structuring and idiom meaning is based on similarity, examples of idioms formed on the basis of metaphor; If idiom meaning includes idiomatic meaning structuring, it is discussed under the heading of idiom examples formed on the basis of metonymy.

Keywords: Translation of the Qur'an, idiom, meaning, metaphor, metonymy, allusion

Giriş

Türkçe Sözlük'te "çeviri" anlamında kullanılan tercüme, diller arasında gerçekleşen bir aktarım aracıdır. İnsanlar tarihsel süreç boyunca birbirlerini anlamaya çalışmış ve düşüncelerini kimi zaman sembollerle kimi zaman işaretlerle kimi zaman da kelimelerle ifade etmiştir. Çünkü iletişim, insanların en temel ihtiyaçlarından biridir. İnsan topluluklarının kendi içerisinde farklı bir dil kullanması nedeniyle diller arasındaki iletişim, öncelikli olarak tercüme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kısacası tercüme, medeniyetler arasındaki iletişim aracı olmuştur.

Her toplum gelişmişlik düzeyine göre din, edebiyat, felsefe, mantık, kimya vb. alanlarda farklı gelişmeler göstermişlerdir. Birbirleri ile etkileşim hâlinde olan topluluklar, o topluma âit olan gelişim alanlarından da etkilenecek onları anlama ve kavrama ihtiyacı hissetmişlerdir. Tercüme faaliyetlerinin gündeme getirildiği bu durumda çeviri, bilgi aktarımını sağlayan önemli bir unsur olmuştur.

İslamiyet'i kabul eden Türkler, bu dinin esaslarını anlayabilmek için tercüme eserler ortaya koymaya başlamışlardır. Arap dili, "vahiy dili" olması hasebiyle kelime kadrosu açısından çok zengindir. Kur'an-ı Kerim bu dil üzerine indirildiği için özellikle İslamiyet'e inanan toplumlar açısından Arapçaya verilen önem artmıştır. Kur'an-ı Kerim'i idrak edebilme gayesiyle yapılmış olan meâl çalışmaları, hem İslamiyet'i kabul eden Türklerin dilinin zenginliğini artırmış hem de tercüme geleneğinin devamlılığını sağlamıştır.

Kur'an üzerine pek çok tercüme eser kaleme alındığı gibi bu eserlerle ilgili birçok çalışma da ortaya konulmaya devam etmektedir. Bu eserlerin tek kaynağı Kur'an-ı Kerim olduğu için her bir tercüme âit olduğu dönem özellikleri içerisinde birbirine benzemektedir. Özellikle satırlı Türkçe Kur'an tercümelerinde söz varlığı açısından benzerlikler söz konusudur. Çünkü kelime kelime çevrilen satırlı Kur'an tercümelerinde müellifin yahut müstensihnin tercih edebileceği kelimeler -kaynak eserin kutsal kitap olması nedeniyle- oldukça sınırlıdır. Bu nedenle Türkçe Kur'an tercüme üzerine tespit edilen ve bu konuda çalışmalar yapılan deyimler de hemen hemen birbirine benzemektedir.

Bir dili tercüme edebilmek için o dilin düşünce dünyasına hâkim olmak gerekir. Bu noktada kendi anlamlarından sıyrılarak yeni anlamlara kavuşan sözcük birlikteliklerinden oluşan deyimlerin aktarımı oldukça önemlidir. Kur'an-ı Kerim, mecazi yönden çeşitli anlamlara sahip olduğu için bir kelimenin bir âyet içerisinde geçtiği anlam ile diğer âyette geçtiği anlam aynı olmayabilir. Bu nedenle Kur'an tercümesi içerisinde deyim tespiti yapılırken dikkatli davranılmalıdır. Ayrıca Türk dilinde yer alan deyimlerin karşılığı olarak kullanılan örneklere de dikkat edilmelidir. Bu hususlar çerçevesinde Rso-49 Kur'an Tercümesi içerisinde deyim örnekleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tercüme metin üzerinde kelime ve kelime grupları başlı başına değerlendirilmemiş, âyet içerisindeki anlamına göre tespitler yapılmış ve bu tespitlere bağlı olarak Türkiye Türkçesinde deyim olarak kullanılan yapılara uygun olan örnekler çalışma içerisinde dâhil edilmiştir.

Kur'an tercüme içerisinde yer alan deyimleri anlama ve deyimleşme olgusu içerisinde kazandıkları anlamları hangi aktarım aracılığıyla elde ettiklerine dair bir çalışma henüz tespit edilememiştir. Bu makaleyle Rso-49 Kur'an Tercümesi'nde yer alan deyim örnekleri anlam aktarımına göre incelenmiş ve bu alanda yapılacak olan araştırmalara farklı bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmıştır. Elde edilen veriler, deyimleşme olgusu içerisinde anlam aktarımı esas alınarak alüzyon temelinde oluşan deyim örnekleri, metafor temelinde oluşan deyim örnekleri ve metonimi temelinde oluşan deyim örnekleri olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Her bir deyim örneğinde ilk olarak deyimlik anlam yapılanması ve deyim anlamı verilmiş; ardından deyim içerdiği sözcükler tanımlanarak anlam aktarımının nasıl gerçekleştiği metin içi kullanımıyla birlikte izah edilmiştir. Daha sonra deyim metinde geçtiği örnek cümle

belirtilerek, tercümenin verilen kısmının hangi sûreye ve âyet numarasına âit olduğu gösterilmiştir.

1. Kur'an Tercümeleri

Arap dili üzerine indirilen Kur'an-ı Kerim, indirildiği dil üzerinden tüm insanlığa mesajlar vermektedir. Bu mesajların diğer insanlar tarafından alınabilmesi için Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

IX-X. yüzyıllarda İslamiyet'i kabul eden Türkler, artık yeni bir dinin kültür alanına girmişlerdir. Bu noktada karşılaştıkları en büyük sıkıntı bu dinin gerekliliklerini anlama ve yaşantı hâline getirme sürecinde ortaya çıkmıştır. Türkler kabul ettikleri dinin kutsal kitabı olan Kur'an'ı idrak edebilmek için tercüme çalışmalarına ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç bir müddet sonra Kur'an metninin hemen altına yazılan kelime kelime tercüme yöntemiyle giderilmeye çalışılmıştır (Şimşek, 2019: 48).

Kur'an-ı Kerim'in ilk olarak Samanoğullarından Emîr Mansur b. Nuh (H. 350-365/ M. 961-976) tarafından oluşturulmuş bir heyet aracılığıyla Farsçaya tercüme edildiği bilinmektedir. Farsçaya tercümesi yapılan bu eser, Muhammed b. Cerir-i Taberî'nin 40 ciltlik tefsir kitabıdır. Eser, Farsçaya tercüme edilirken kısaltılmış ve Arapça kelimelerin altına Farsça kelimeler yazılmıştır (Sağol, 1997: 379). Satırarası özellikler taşıyan bu tercüme Kur'an-ı Kerim'in günümüze ulaşan ilk tercümesidir. İlk Farsça Kur'an tercümesi olan bu eser, Türkçe ilk Kur'an tercümesi için de örnek teşkil etmiştir (Özkan, 2010: 518-519).

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercümesinin ilk defa nerede, ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair net bir bilgi henüz tespit edilememiştir. Bilinen Kur'an tercümeleri nüshaları arasında en eski olanları Karahanlı Türkçesi özelliklerini barındırmaktadır. İnan, Köprülü'nün de düşüncelerinden hareketle Kur'an'ın ilk Türkçe tercümesinin XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceğini belirtir (1961: 8).

Kur'an tercümeleri satırlı tercüme, tefsirli tercüme ve tefsirler olmak üzere üç farklı tercüme yöntemiyle kaleme alınmıştır. Kur'an tercümelerinde sıklıkla kullanılan satırlı tercüme yöntemi, Arapça kelimelere karşılık Türkçe kelimelerin verilmesiyle oluşturulmaktadır. Arap dili söz diziminin Türk dili söz diziminden farklı olması nedeniyle bu tercüme türünde Arapça metindeki gibi bir söz dizimi görmek mümkün değildir. Arapça kelimelere karşılık verilen Türkçe kelimeler, Türk dilinin ifade gücünü ve kelime kadrosunu göstermektedir. Bu eserler özellikle sözlükbilim ve anlambilim çalışmaları açısından çok kıymetlidir.

Âyetlerin uzun uzadıya açıklandığı tefsirli tercüme türünde âyetin içerdiği mana birden çok sözcükle ifade edilebilmektedir. Bu eserlerde anlamı pekiştirmek için hikâye, rivayet vb. bilgiler aktarılabilir. Bu nedenle kelime kelime tercüme tekniğinden farklı olarak oluşturulmuş olan bu teknikte Türkçe söz dizimine daha çok riayet edilmektedir. Tefsirler yöntemi ise bir âyetin tamamıyla ele alındığı, o âyetle ilgili hikâyeler, parçalar vb. olayların nakledilebildiği hacimli eserlerdir (Ünlü, 2007:20).

Kur'an'ın ilk tercümesinin Farsçaya satırlı olarak yapılması nedeniyle çok sayıda Türkçe Kur'an tercümesi bu yöntem örnek alınarak satırlı şekilde oluşturulmuştur. Rso-49 Kur'an Tercümesi de -şekil itibarıyla derkenar metin olsa da- teknik olarak satırlı tercüme yöntemiyle kaleme alınmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in Doğu Türkçesine ve Batı Türkçesine yapılan pek çok tercümesi mevcuttur. Bu eserlerin tamamını belirtmek çalışmanın hacmini aşacağı için satırlı tercüme tekniği ile oluşturulanlar baz alınarak, bahsi geçen eserler iki başlık hâlinde gruplandırılmış ve örneklendirilmiştir:

a. Doğu Türkçesiyle Yapılan Satıraltı Kur'an Tercümeleri

- Türk ve İslam Eserleri Müzesi Nüshası (TIEM 73)
- Özbekistan Nüshası
- Rylands Nüshası
- Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Nüshası
- İran / Meşhed Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi'nde Bulunan Nüshalar (293 Numara- 1007 Numara- 2229 Numara) (Şimşek, 2017: 9-16)

b. Batı Türkçesiyle Yapılan Satıraltı Kur'an Tercümeleri

Kara, çalışmasında Batı Türkçesiyle yapılmış 32 tane satıraltı tercümeden bahsetmektedir (1993: 29). Elbette ki bu tercümelerin sayısı ortaya çıkan yeni araştırmalar sonucunda değişmektedir. Batı Türkçesiyle kaleme alınmış satıraltı Kur'an tercümeleri şunlardır:

- Bursa Nüshası
- Manisa Nüshası
- Sivas Nüshası
- Türk ve İslam Eserleri Müzesi Nüshası (TIEM 40)
- British Library Nüshası
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. B 1
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. B 2
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. B 3
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 481
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 498
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 532
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 547
- Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı No. 247
- Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı No. 270
- Polonya Nüshası
- Kayseri Nüshası
- Önder Nüshası
- Diğer Satıraltı Kur'an Tercümeleri (Şimşek, 2017: 17-25)

2. Svetozar Markovic Rso-49 Kur'an Tercümesi

Çalışmamızda deyim örneklerini tespit ettiğimiz metin, Belgrad Üniversitesi Svetozar Markovic Kütüphanesi Doğu el yazmaları bölümünde Al-Qur'an adı ile kayıtlı olan Rso-49 Kur'an Tercümesi'dir. Eserin 306b varağındaki kütüphane kaşesinde 35188 numarası bulunmaktadır; bu numara elektronik sistem üzerinde 001035188 şeklinde olup, envanter numarası olarak gösterilmektedir. Yazma eserin 304a varağında bulunan Arapça- Türkçe karışık dille yazılmış olan beyitler içerisinden anlaşıldığı üzere "İsmâ'îl İbnü'l-Hacc Süleymân Efendi" tarafından

kaleme alınan eser, temmet kaydına göre Safer 1260/1844 tarihinde perşembe günü öğleden sonra tamamlanmıştır. Yazmanın 305b varağındaki “ebyāt” bölümünde yer alan “Kātib İsmā‘il günahkār hem delidür āşikār” mısrasından hareketle ve 305a varağındaki derkenar kısmında bulunan

Tamām oldı bu muşhāf elhamdülillah
Dördüncisidür bu muşhāf elhamdülillah

beyitinden de anlaşıldığı üzere elimizdeki yazma eser, Kātib İsmā‘il’in istinsahını yaptığı dördüncü Kur'an tercümesidir.

309 varaktan oluşan eserin 1b-153a arası varakları dikkate alınarak deyim örnekleri tespit edilmiştir. Eser, diğer satırlı Kur'an tercümelerinden farklı olarak satırlı olarak değil, derkenar şeklinde düzenlenmiştir. Kur'an'ın tam metnini içeren yazma, özgün metin kısmındaki Arapça kelimelerin anlamlarının derkenar bölümünde yan yana gelmesiyle oluşmaktadır. Türk dil söz dizimi açısından incelendiğinde ve diğer Kur'an tercümelemleri ile karşılaştırıldığında eser, şekil itibarıyla diğer tercümelerden farklı olsa da teknik olarak satırlı tercüme yöntemiyle oluşturulmuştur.

Fiziki olarak incelendiğinde yazmanın 1b ve 2a yüzünde çeşitli süslemeler mevcuttur. İlk varağı oluşturan bu kısımda kırmızı, yeşil ve siyah mürekkebin kullanıldığı haşiyeli bir levha mevcuttur. Derkenar kısmında kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiş şekiller yer almaktadır.

Rso-49 Kur'an Tercümesi'nde Arapça Kur'an metni kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiş bir cetvel içerisinde sayfalara yerleştirilmiştir. Cetvelin dış kısmında kalan bölüm sistematik şekilde düzenlenerek tercüme metin bu kısma yerleştirilmiştir. Bu sayfalarda genel olarak 37 satır yer almaktadır. Bu satırlardan ilk 11'i üstte, 15'i yanda, alt kısımda ise 11 satır tercüme bulunmaktadır. Sayfanın üstünde, yanında ve altında yer alan bu satırlar üst, yan ve alt olarak birbirinin devamı şeklinde yazılmıştır. Kur'an metni bölümünde belirtilen sûre isimleri, tercüme metinde verilmemiş, yeni bir sûreye geçiş “Sûre ma‘nâsı” ibaresiyle sağlanmıştır. Hemen ardından “Besmele ma‘nâsı” ya da “Ma‘nâ-yı besmele” ile bismelenin anlamı bazen kırmızı bazen de siyah mürekkepli kalem ile yazılmıştır.

Yazma eserde takip kelimesi her varakta düzenli şekilde belirtilmiştir. Eserin sayfalarında herhangi bir eksiklik olmadığını gösteren bu durumdan hareketle Rso-49 Kur'an Tercümesi metninin tam bir metin olduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'in cüz numaraları, cüzlerin yarısına gelindiğini belirten “nısfu'l-cüz” ifadesi ve hangi âyetlerin secde âyeti olduğunu belirten “secde” kelimesi tercüme içerisinde sistemli olarak derkenar bölümünde yazılmıştır.

Temmet kaydına göre 1844 yılında istinsah edilen eserin kendi dönemine âit dil özelliklerinin dışında ağırlıklı olarak Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini bünyesinde barındığı gözlemlenmektedir. Bu durum bize metnin, Eski Anadolu Türkçesi dönemine âit bir eserden istinsah edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınmış bir eserden istinsah edildiğine dair herhangi bir kayıt nüshada tespit edilememiştir. Metinde yer alan Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri aşağıda verilen örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Metnin söz varlığı ve kelimelerin aldığı ekler incelendiğinde eserin kendi dil özelliklerinin yanı sıra Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini de taşıdığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemine özgü sayılabilecek “-AyIm, -AyIn, -AlUm, -iser, -ven” gibi ekler ve “aşşı, dükeli, kimesne, kığır-, kiçi, sünük, yazuğ” gibi kelimeler eserde yer almaktadır.

Eserin ses bilgisi özelliklerine bakıldığında metinde kapalı e sesinin imlası ile ilgili net bir birlik olmadığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu ses bazen ye (ع) bazen de kesreli ye (ي) ile yazılmıştır. Metin içerisinde ise kapalı e ünlüsü için genellikle ع kullanılmıştır. Ancak

metinde bazı kelimeler bir yerde kapalı e sesi ile yazılırken başka bir yerde hareke kullanılarak nasıl okunması gerektiği belirtilmiştir. Örnekleri şunlardır:

dédinüz 144b/25, *deme* 149a/19, *desünler* 40a/13; *éy* 100b/1; *gerü* 131b/1, *gérü* 145b/14; *vérür* 3a/21; *yeyen* 74b/20

Eserde bazı ünsüzlerin yazımında net bir ayırım yapılmadığı dikkati çekmektedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nazal n ile yazılan bazı kelimelerin metinde hem ن hem de ن ile yazıldığı görülmektedir. Metinde ç ünsüzü de aynı kelimedede bir yerde چ ile yazılırken başka bir yerde چ harfiyle yazılmıştır. Yine b-p, t-d ünsüzlerinin imlasında da birlik yoktur. Metin içerisinde iki imla ile de kullanılan örnekler şunlardır:

agac 130a/33, *agaç* 101b/11; *an-* 80b/6, *añ-* 74a/6; *bınar* 5b/33, *bıñar* 86b/7; *borc* 25b/3, *borç* 25a/2; *çalab* 130b/1, *çalap* 105b/12; *ed* 22b/33, *et* 74b/31; *ebsem* 88b/24, *epsem* 89a/25; *gönül* 67b/7, *gönül* 69b/24; *habs* 94b/24, *habs* 63b/18

Türkiye Türkçesinde düz şekilli olan bazı ünlüler Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü olarak kullanılmaktadır. Bu hususta metinde birlik olmadığı dikkati çekmektedir. Bir kelime hem düz ünlü hem de yuvarlak ünlü şekliyle metin içerisinde geçmektedir. Düz ünlü ve yuvarlak ünlü kelime örnekleri şunlardır:

açuğ 60a/28; *adum* 98a/24; *ayrığ* 68a/17, *ayruğ* 76b/12; *doğrı* 34b/22, *doğru* 51a/22; *yardumcı* 103b/25; *yıldız* 69b/13, *yılduz* 118b/34

Eski Anadolu Türkçesi döneminde sadece *-up/-üp* şekliyle kullanılan zarf-fiil eki, metinde de genellikle yuvarlak ünlü olarak yer almaktadır. Birkaç örnekte istisna olarak *-ip/-ip* şekli de görülmektedir. Yine *-uban/-üben* zarf-fiil eki de metinde sadece bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

déyü 51b/15; *götürüp* 36b/18; *oluban* 18a/22; *şıyup* 34a/21; *véripdür* 32b/13

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde isimden isim yapma eki olan *+lık/+lik* düz ünlü şekilde kullanılırken Rso-49 Kur'an Tercümesi'nde hem düz ünlü hem de yuvarlak ünlü olarak yer almaktadır. Hatta metinde bir kelimenin hem düz ünlü ek hem de yuvarlak ünlü ek aldığı da görülmektedir. Her iki şekilde de kullanılan kelime örnekleri şunlardır:

egrilik 81b/24, *egrilik* 128b/18; *qaranlık* 3a/12, *qaranlık* 15b/13; *katılık* 100b/2, *katılık* 104b/4; *rāhatlık* 71a/9, *rāhatlık* 134b/35

Metin içerisinde alıntı kelimelerin imlasında birtakım ek uyumsuzlukları dikkat çekmektedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de görüldüğü gibi eserde son sesi ince ünlü olan bazı alıntı kelimelerin art damak ünsüzü içeren ek aldığı görülmektedir. Bu tür kullanımların olduğu kelime örnekleri şunlardır:

emīnlig-içün 10b/26; *hā'inlik* 49a/8; *miskīnlik* 35a/25; *peygamberlik* 25b/21; *tekebbürlük* 146a/24; *zellilik* 33a/16

Eski Anadolu Türkçesi döneminde 1. tekil ve çoğul şahıs iyelik ekleri ile 2. tekil ve çoğul şahıs iyelik ekleri yuvarlak ünlü, 3. tekil şahısta ise düz ünlü şekildedir. Metinde de sadece 1. Tekil şahıs iyelik ekinde hem düz ünlü hem de yuvarlak ünlü şekli vardır. Diğer iyelik ekleri Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan eklerle aynıdır. Örnekleri şunlardır:

‘aqluma 57a/30, *qardaşım* 57a/32; *kelāmuñ* 94b/32; *cānımız* 38b/34, *qulumuz* 3b/2; *‘peygamberiñüze* 9b/15; *‘avratı* 28a/20, *va‘desi* 153a/3

Metinde Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi belirtme hâli eki ve mı soru eki düz ünlü, ilgi hâli eki ise yuvarlak ünlüdür.

cehennemi 153a/11, *'izzeti* 51a/27; *bulduğuz mı* 79a/5; *cennetüj* 77b/18, *sürenüj* 54a/19

Eski Anadolu Türkçesinde geniş zaman eki yuvarlak dar ünlülü şekliyle kullanılmaktadır. Metinde ise geniş zaman çekiminde *-r*, *-Ar*, *-Ur* ekleri kullanılmıştır. Birkaç örnekte *-ır*, *-ir* şekli de görülmektedir. Olumsuz şekli ise *-maz*, *-mez* ekleri ile yapılmıştır. Örnekleri şunlardır:

bilür 24a/16; *çıkar* 99a/5; *depredirler* 31a/2; *giderirüz* 120a/13; *inanmazlar* 112b/36; *ister* 79b/19; *olur* 91b/15; *vérirüz* 24a/20

Metinde görülen geçmiş zaman çekiminde *-dI*, *-dU*; öğrenilen geçmiş zaman çekiminde ise *-miş*, *-miş* ekleri kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen geçmiş zamanda 1. tekil şahıs eki, 2. tekil şahıs eki ve 1. çoğul şahıs eki yuvarlak ünlülü; öğrenilen geçmiş zamanda ise eklerin sadece düz ünlülü şekli kullanılmaktadır. Metinde görülen geçmiş zamanda 1. tekil şahıs eki ve 1. çoğul şahıs ekinde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekilleri varken, 2. tekil şahıs ekinde sadece yuvarlak ünlülü şekilleri vardır. Öğrenilen geçmiş zamanda ise ekin düz ünlülü şekli kullanılmaktadır. Örnekleri şunlardır:

şığındum 116b/34, *yatdım* 22b/24, *véribidük* 132a/22, *yağdurdık* 81b/8, *yaratduj* 133a/5, *yükletdüj* 25b/29; *getürmişsiz* 62a/23, *olmuşlar* 14a/18, *yaraqlamışız* 52a/16

Gelecek zaman çekiminde *-acağ*, *-ecek* ekleri kullanılmıştır. Bunun yanında Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kullanılan *-iser* eki birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır. Metinde gelecek zaman eklerini taşıyan örnekler şunlardır:

döneceksiz 102b/30; *édiserüz* 102b/15; *getüriserdür* 115a/16; *ileteceklerdür* 117b/2; *vereceksin* 119b/5

İstek eki çekiminde *-a*, *-e* ekleri; gereklilik kipinde ise Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde kullanılan *-sa gerek* kalıbı kullanılmıştır. Ayrıca bugün *-malı*, *-meli* olarak kullandığımız gereklilik kipi eklerinin işlevini karşılayan *-mağ gerek* kalıbı da metin içerisinde yer almaktadır. İstek eki ve gereklilik kipinde çekimlenen kelime örnekleri şunlardır:

azasız 43b/38, *indüresiz* 52a/21, *olam* 65b/22, *oturavuz* 57a/5, *varalar* 45a/7; *dadsa gerek* 39a/19, *dutmağ gerek* 19a/21, *eyitse gerek* 12a/1, *girseler gerek* 40a/15, *katlanmağ gerek* 19a/7, *versevüz gerek* 35a/21

Eski Anadolu Türkçesinde emir istek kipi 3. tekil ve çoğul şahıs ekleri yalnızca yuvarlak ünlülü olarak kullanılmaktadır. Metinde genel olarak yuvarlak ünlülü kullanılan 3. tekil şahıs eki, birkaç örnekte düz ünlülü şekliyle de karşımıza çıkmaktadır. Her bir şahıs için ayrı ek kullanılan emir istek kipinde çekimlenen örnekler şu şekildedir:

göreyin 84b/24, *korqayın* 69b/31; *bilgil* 23a/13, *uygıl* 70a/33; *çıkarsın* 6a/4, *öğretsün* 11a/15, *ıtusun* 15a/27; *ırağalum* 83a/24, *getürelüm* 122b/12; *eyleñ* 130a/21, *eyleñüz* 110a/24, *getürinüz* 112b/3, *kığırınuz* 112b/5, *yuñuz* 55a/3; *alsunlar* 48b/6, *buyursunlar* 32a/19, *döndersünler* 32b/20

Dil özellikleri dikkate alınarak transkribe edilen eserde deyim örnekleri tespit edilirken bazı cümlelerde anlam bakımından eksik olan yerler dikkati çekmiştir. Bu tür cümleler, Kur'an meâlleri ile karşılaştırılarak düzeltilmiş ve köşeli parantez içerisinde belirtilmiştir.

3. Deyim

Bir dilin kültür ve düşünce mirası olan deyimler, geçmişten günümüze âit olduğu toplumun gelenek ve görenek yapısıyla birlikte o dilin en zengin malzemesini ortaya çıkarır. Kalıp ifadeler olarak da bilinen deyimler, kısa ve özlü anlatımın aracıdır. Sözcükler medeniyetlerle birlikte büyür, birden fazla anlamı bünyesine katar. Böylece bir toplumun sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel öğelerini yansıtarak o toplumun tarihine kaynaklık ederler.

Deyimler “belli bir durumu, oluşumu, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini, kendi anlamları dışında kullanılan birkaç sözcükten oluşan birimlerle” ifade etmektedir (Aksan, 2000: 172). Sözcükler kendi anlamlarından uzaklaşarak başka bir anlamın bünyesine girerler. Böylece yeni kalıplaşmış ifadeler ortaya çıkar.

Türkçede deyimler için “darbimesel, ta’bir, ıstılah” sözcükleri kullanılmış; daha sonra 1935 yılında, Türk Dil Araştırma Kurumu tarafından bastırılan “Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu”nda “deyim” sözcüğü önerilmiş ve bu terim zamanla kabul görmüştür (Sinan, 2008: 92). “Türkçe Sözlük”te deyim “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (2005: 517) olarak tanımlanırken, “Kubbealtı Türkçe Sözlük”te “Anlatım gücünü artırmak için bir araya getirilen ve genellikle gerçek anlamları dışında bir anlam kazanarak kalıplaşan kelime öbeği, tâbir, ıstılâh.” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 262) şeklinde izah edilmektedir.

Yapısal ve anlamsal açıdan donuklaşmış olan deyimler, insanların yaşadıkları coğrafyalarda biriktirdikleri kültürel mesajları ve hayat tecrübelerini deyimleşme sürecinde bünyesine katarak zamanla yeni bir anlamı ortaya koymaktadır. Sözcüklerin bir araya gelmesi ve zaman içinde geçirdiği anlamsal değişmeyi *deyimleşme olgusu* başlığı altında toplayan Subaşı Uzun, bu başlık içerisinde *deyimlik anlam yapılanması*, *anlam aktarımı* ve *deyim anlamı* sıralamasıyla deyim oluşumunu göstermektedir. Deyimleşme olgusu *deyimleşme aktarım*, *ad aktarması* (metonymy), *benzetme* (simile) ve *alüzyon* (allusion) gibi anlam aktarımını sağlayan olayların etkisinin olduğu bir süreci ifade eder. Deyim anlamı, deyimleşme olgusunu tamamlayan sözcük birlikteliklerinin kendi öz anlamlarından sıyrılarak kazandığı yeni anlamdır. Deyimlik anlam yapılanması ise, deyimi oluşturan parçaların deyimleşme olgusuna girmeden önce taşıdıkları anlamsal değerlerdir (1991: 31). Deyimleşme olgusunun tamamlanmasıyla birlikte deyim anlamı da ortaya çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde anlam aktarımını sağlayan unsurlar “metafor (deyimleşme aktarım), metonimi (ad aktarması), alüzyon ve benzetme”dir.

“Benzetme, bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir” (Aksan, 2006: 61). Benzetme yoluyla oluşan deyimlerde, benzetmenin yapısı nedeniyle benzerlik durumu deyimlik anlam yapılanması içerisinde hazır olarak bulunmaktadır (Subaşı Uzun, 1991: 32). Bu tür deyimler, deyimleşme aktarım (metafor) ve ad aktarmasına (metonimi) göre daha az kullanılmaktadır. Rso-49 Kur'an Tercümesi içerisinde benzetme yoluyla yapılan deyim örneği tespiti henüz yapılamamıştır.

4. Rso-49 Kur'an Tercümesi'ndeki Deyim Örneklerinde Anlam Aktarımı

Deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasındaki ilişkiyi sağlayan anlam aktarımı, deyim deyimleşme olgusu içerisinde geçirdiği anlamsal süreci ortaya koymaktadır. Rso-49 Kur'an Tercümesi üzerinde tespiti yapılan deyim örnekleri öncelikli olarak kazandıkları manaların aktarım yönüne göre sınıflandırılmıştır. Bu noktada güçlü ve etkili anlatımın ifadesi olan deyimler, alüzyon temelinde oluşan deyim örnekleri, metafor temelinde oluşan deyim örnekleri ve metonimi temelinde oluşan deyim örnekleri olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

4.1. Alüzyon Temelinde Oluşan Deyim Örnekleri

Dolaylı bir anlatım aracı olan alüzyon, anlamı aktarmak için kullanılan yöntemlerden biridir (Sinan, 2000: 103). Bazı deyim örneklerinde deyim anlamının aktarılmasında kullanılan deyimlik anlam yapılanmasının, geçmişte gerçekleşmiş bir olay, durum ya da yaşantıya gönderimde bulunduğu gözlemlenmektedir (Subaşı, 1991: 33). Deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasındaki ilişkiyi sağlayan unsur, deyimlik anlam yapılanmasının kaynağı olan olay, durum yahut bir yaşantıdır. Alüzyon (allusion) olarak isimlendirilen bu anlamsal yapıyı anlayabilmek

için gönderide bulunulan yaşantıyı bilmek gerekir. Türk edebiyatında “telmiḥ” olarak bilinen bu yöntemle ‘*Cemaziyelevvelini bilmek, abayı yakmak, pabucu dama atılmak, ateş pahası, çile çekmek, afyonu patlamak*’ vb. örnekler gösterilebilir. Rso-49 Kur'an Tercümesi içerisinde bu tür yapıyla oluşan sadece bir deyim örneği mevcuttur:

ol ‘avrat gibi ipliğini berk şarduḡdan-şonra boz-: Deyim, kişinin bir işteki başarısızlığının kendi davranışları nedeniyle alt üst olması ve tekrar başa dönmesi gibi durumları anlatmak amacıyla kullanılmıştır.

ol ‘avrat gibi ipliğini berk şarduḡdan-şonra boz- (sık şekilde eğirdiği ipini bozan kadın) deyiimiyle anlatılmak istenen, insanların o kadına benzememesi gerektiğidir. Özcan hazırladığı tezde, el-Askeri'nin bahsi geçen deyimle ilgili şu bilgileri izah ettiğini belirtir: Deyimde ‘*avrat* kelimesi ile kastedilen kişi Ummu Rayta'dır. Müfessirler bu kadının yün eğirdiğini ve çevresindekilere yün eğirme emri verdiğini, akabinde kendisinin eğirdiği bölümü çözüp, etrafındakilere de eğirdiklerini çözmelerini emretmesiyle meşhur bir kadın olduğunu ifade etmişlerdir. Zemahşeri'nin yazdığı “el-Mustaksâ fi Emsâli'l-'Arab” isimli eserde de kastedilen deyim açıklanmış ve bahsi geçen kadının Ummu Rayta el-Kuraşiyye olduğu belirtilmiştir (2013: 113). Arap kültüründe yer alan *sık şekilde eğirdiği ipini bozan kadın* deyiimi, deyimleşme olgusu içerisinde Ummu Rayta ile ilgili hadiseyi bünyesine katmış ve olayın vermek istediği mesaj deyim anlamı olarak Kur'an Tercümesi'nde yerini almıştır.

Daḡı olmaḡuz **ol ‘avrat gibi ki bozdı ipliğini berk şarduḡdan-şonra.** Ėdinürsiz andlarıḡuzı oyuncaḡ, ortaḡuzdan olmaḡdan; bir ḡâyife bir ḡâyifeden artuḡ mâlda. (Nahl, 91)

4.2. Metafor Temelinde Oluşan Deyim Örnekleri

Deyimsel aktarım, istiare, iḡretileme vb. isimlerle de kullanılan metafor temelindeki deyimler, aslında deyimlerin oluşumunda önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü pek çok dil içerisinde kelimeler arasındaki anlamsal bağlantı mecazların kullanımıyla gerçekleştirilmektedir. Deyimsel aktarım olarak da bilinen metafor temelindeki deyimler, deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasındaki benzerliklere dayanmaktadır. Bu benzerlik ilişkisi sayesinde bir kavramın adlandırılmasında başka bir kavramdan yararlanılabilir (Subaşı, 1991: 31). Bu anlam olayının temelinde soyut, anlatımı zor durumların, olayların ve kavramların somut kavramlar aracılığıyla örneklendirilerek anlatılması durumu söz konusudur. İşt en güçten düşen birisi için kullanılan *eleḡini eleyip duvara asmak* deyiimi metafor temelindeki deyimlere örnek olarak gösterilebilir (Sinan, 2000: 94).

aḡır ol-: “Sıkıntılı hâl almak, aḡır gelmek.” (Şen, 2017: 67) anlamlarında kullanılmaktadır. Metin içerisinde kıyametin kopması ile ilgili kısımda geçen deyim, somut bir aḡırlıktan ziyade ortaya çıkacak olan sıkıntılı bir durumun izahı için kullanılmaktadır. Bu noktada gerçek anlamdaki aḡırlık ile sıkıntı hâli arasında benzerlik ilişkisine dayalı anlam aktarımı sonucunda deyim anlamı ortaya çıkmıştır.

[88a/26] Şorarlar saḡa yâ Muḡammed “Kıyâmet günü kaçan olur?” dërler. Eyit yâ Muḡammed! “Anuḡ ‘ilmi Taḡrı Ta‘âlâ katındadır. Zâhir eylemez anı illâ vaḡtinde Taḡrı Ta‘âlâ. **Aḡır oldu** gökler ehline daḡı yerler ehline. (A'râf, 187)

‘ahdini boz- / şı-: “Verilen sözden dönmek, sözünü artık tutmamak” anlamlarında kullanılan deyim, Türkiye Türkçesinde hâlâ varlığını sürdüren “verdiği sözü yerine getirmemek veya tutmamak” (Akalin vd., 2005: 1804) anlamındaki *sözünden dönmek* deyiimi ile aynı manayı taşımaktadır. “Söz, yemin” anlamlarında kullanılan ‘*ahd, boz- / şı-* eylemlerinden biriyle kullanılarak verilen sözün artık tutulmadığı anlamını somutlaştıran bir deyim hâline gelmiştir.

[3b/31] Anlar kim **bozarlar** Tañrı Ta'ālā 'ahdini andan muhkem êtdükden şonra. Dañı keserler anı-kim buyurdı Tañrı Ta'ālā şıla êde dañı fesād êderler yer yüzinde. Anlar ziyānlulardur. (Bakara, 27)

[127a/22] Dañı anlar kim **şıdılar** Tañrı Ta'ālā 'ahdini, 'ahd eyledikden-şonra; dañı keserler anı kim, buyurdı Tañrı Ta'ālā şıla oluna; dañı fesād eylerler yer yüzinde: anlarıñdur la'net, dañı anlarıñdur sarāy yavuzlığı. (Ra'd, 25)

ardına bırak-: “Bir şeyden veya bir kimseden desteğini ilgisini kesmek.” (Türkçe Sözlük, 2011) anlamında kullanılan *sırt/arka çevirmek* deyimleriyle benzer manada kullanılmaktadır. Deyimde “arka, sırt, geri” anlamlarını taşıyan *ard*, *bırak-* eylemiyle birleşerek bir şeyden veya birinden uzaklaşma durumunu ifade eder. Anlamsal olarak metinde olumsuz bir yönde kullanılan deyimde ilgi kesme, uzaklaşma manaları, *ardına bırak-* deyimlik anlam yapılanması ile benzerlik ilişkisine dayalı olarak ifade edilmiştir.

[117a/17] “Ëy kavmüm!” dēdi. “Benüm cemā'atüm 'azīz oldı katuñuzda, Tañrı Ta'ālā'dan; **ardıñuza bırakmış** gibi unuttuñuz. Tañkık benüm Çalab'um, sizün işledüğüñüzi işleri bilicidür.” (Hūd, 92)

ardını kes-: “Arkası gelmemek, önlemek, son vermek, durdurmak.” (Akalin vd., 2005: 124) anlamlarında kullanılan deyimdir. “Soy, nesil, kök” anlamlarını ihtiva eden *ard* kelimesi, bir şeyin sonunu getirme, sonlandırma anlamlarını ifade eden *kes-* eylemiyle birlikte kullanılarak deyimleşmiş; metinde kâfirlerin kökünü kurutma, varlıklarına son verme anlamları *ardını kes-* deyimlik anlam yapılanması ile verilmiştir.

[80b/20] Dañı **kesdük ardını** helāk eyledük anların-kim yalanladılar bizüm âyetlerümüzi dañı anlar degül idi mü'minler. (A'râf, 72)

[89b/27] Dañı diler Tañrı Ta'ālā haq şābit eyleye kelimeler-ile dañı **kese ardılarını** kâfirlerin. (Enfâl, 7)

arka dayan-: “Birinin koruyuculuğuna güvenmek.” (Akalin vd., 2005: 120) anlamında kullanılan *arkasını dayamak* deyimini ile aynı manada kullanılmaktadır. Metinde *arka dayan-* deyimini ile birlikte kullanılan *şığın-* eylemi, deyimini açıklayıcısı konumundadır. *Arka* “Ön, sağ ve solun dışında dördüncü yön, görünmeyen taraf.” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 62) anlamındadır. *Dayan-* fiili ile birlikte kullanılan *arka*, birine sonuna kadar güvenebileceği, destek ve dayanak olabileceği, mecazi olarak sırtını ona yaslayabileceği manalarını bünyesinde taşıyan bir deyim hâline gelmektedir.

[95b/10] Siz şanur mısız ki terk olasız dañı Tañrı Ta'ālā bilmeyince sizden ğazā eyleyenleri dañı edinmeyenleri Tañrı Ta'ālā'dan ğayrı, dañı Resūlullāh'dan ğayrı, dañı mü'minlerden ğayrı ve şığınacaq, **arka dayanacak**? (Tevbe, 16)

ayaqları dolaşdur-: “Kişiyi zor bir duruma sokmak, güçlükler ortaya çıkarmak, çıkmaza sokmak” anlamlarında kullanılmaktadır. İnsan bedenine âit bir organ olan *ayak*, *dolaşdur-* fiiliyle birleşerek olumsuz bir anlamsal yönü ifade etmektedir. Burada eylem bir başkası tarafından gerçekleştirilmektedir. Deyimin yer aldığı tercüme kısmında Allah, iman eden kişilere kendilerinden başka kimseyi dost edinmemelerini söyler; çünkü o kişiler müminlere kötülük yapmaktan geri durmayacaklardır. İnananları sıkıntıya düşürmek isteyen kişiler için kullanılan *ayaqları dolaşdur-* deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasında deyimsel aktarıma dayalı bir ilişki söz konusudur.

[33b/13] Ëy imān getüren kişiler! Êdinmeñüz sırdaşlar sizden ğayrı kavmlerden. Size dostluk êtmezler illā **ayaqlarıñuz dolaşdurmağ- için** haq yolından Tañrı Ta'ālā'dan isterler size ziyān degmegi. (Âl-i İmrân, 118)

az bahā/ pahā ile şat-: “Değerinden çok ucuza değişmek” anlamında kullanılır. “Değerinden pek çok az bir para ile” (Aksoy, 1998: 994) anlamında kullanılan *ölü fiyatına (yok pahasına)* tabiri ile benzer anlamı taşır. “Değer, bedel” anlamlarını karşılayan *bahā/ pahā*, “değişmek” anlamındaki *şat-* eylemi ile birleşerek metinde olumsuz anlamsal yönde kullanılmıştır. Metin içerisinde de görüldüğü üzere soyut anlam ifade eden deyim anlamı, *az bahā/ pahā ile şat-* deyimlik anlam yapılanması ile somutlaştırılmıştır.

[14a/22] Taḥkīk ol-kişiler kim gizlerler Taḥrī Ta'ālā indürdigi kitābı daḥı **şatarlar** anı **az bahā ile**, anlar yemezler ḫarınları içinde illā cehennem odı. (Bakara, 174)

[95a/14] **Şatdılar** Taḥrī Ta'ālā adlarını **az pahā ile**, daḥı ḫalkı yıḡdılar Taḥrī Ta'ālā yolından. Anlar ne yaramaz işler işlerler. (Tevbe, 9)

cin dut-: “Bir inanışa göre cinlerin etkisiyle delirmek” (Akalin vd., 2005: 370) anlamında kullanılan bu yapı, sözlüklerde *cin tutmak* şeklinde geçmektedir. Delirmek, çıldırmak anlamları yerine kullanılan *cin dut-* deyimini içerisindeki Arapça bir kelime olan cin, “İnsanlar tarafından görülmeyip çeşitli biçimlere girerek ancak kendileriyle ilgi kuranlara veya istedikleri kimselere göründüklerine ve olağanüstü sayılan bâzı işleri yapacak güce sâhip bulduklarına inanılan gizli yaratıklara verilen isim, ecinni.” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 186) anlamındadır. Meâllerde *şeytan çarpması* olarak çevrilen deyim, *ribā yé-* deyimini örneğinde olduğu gibi faiz yiyen kişilerin durumunu tasvir etmektedir. Çelebi, Zemaḫşerî'nin ve bu konuda onun görüşünü paylaşan Beyzavî ve Ebussuûd'un şeytan çarpması ifadesinin Araplar arasında kullanılan bir deyim olduğunu; Arapların, şeytanın çarpması nedeniyle insanın delirdiğine inandıklarını, gerçekte ise böyle bir çarpmanın söz konusu olmadığını dile getirmektedir (1997: 187). Türk dilinde *cin tutmak*, *cin çarpmak* şeklinde kullanılan deyimde kişinin psikolojik ve biyolojik dengesinin bozulması hâli bu deyimle somutlaştırılmıştır.

[24b/1] Ol-kişiler kim yerler ribāyı durmazlar illā nitekim durur ol-kişi-ki **cin dutar** anı. (Bakara, 275)

el çek-: “Vazgeçmek.” (Akalin vd., 2005: 616) anlamında kullanılan bir deyimdir. İnsan organı olan *el*, *çek-* eylemiyle birlikte kullanılarak deyimleşmiş ve “uzak durma, vazgeçme” anlamları bu deyimle ifade edilerek somutlaştırılmıştır.

[46a/15] Görmez misin yâ Muḫammed ol-kişiler ki eydilse anlara “**Ellerinüz çekünüz** yaramazlıktan daḥı durḡurünüz namāzı daḥı verinüz zekāti.” (Nisâ, 77)

[47a/28] Pes eger sizden ‘uzlet eylemeseler daḥı bırak[ma]salar size şulḥ eylemegi daḥı **çekmeseler ellerin**, dutunuz anları öldürünüz ḫanda bulsaunuz. (Nisâ, 91)

eli altında ol-: “Buyruğunda, himayesinde olmak” anlamlarında kullanılmıştır. El'den kasıt kişinin gücü, hâkimiyetidir. Metinde Allah'ın ilminin her şeyden ve herkesten daha üstün olduğu vurgusu yapılmaktadır. Temel anlamının dışında kullanılan *el* ile kişinin sahip olduğu maddi ve manevi tüm imkânlar arasında ilişki kurularak deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı somutlaştırılmıştır.

[152b/18] Anuḡ gibi vahy eyledük, taḥkīk İskender'ün **eli altında olan** nesnelere ḫaberini ‘ilmini. (Kehf, 91)

elini boynuna bağlanmış kıl-: Bir kişinin cimriliğini ifade etmek için kullanılan deyimdir. “Kolay kolay para harcamaayan, cimri” (Aksoy, 1998: 761) anlamında kullanılan *eli sıkı* tabiri ile benzerdir. Deyimde cimri olan kişi, elini boynuna bağlayarak hareket edemeyen birine benzetilmektedir. Bu bağlamda deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasında anlamsız bir ilişki söz konusudur. Metin içerisinde olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılan deyim, söziçi karşıt anlamı da beraberinde vermiştir.

[143b/1] Dahı yüz döndersen anlardan, seni yaradan Allāh'ın rahmetün istemeg-içün, dahı eyit yâ Muhammed anlara, yumşak söz. Dahı **kıılma elini boynuna bağlanmış** ya' nî baḥîl olma; dahı katı açma elini hep açmak; pes ḥasret-ile, nedāmet-ile ḳalursın. (İsrâ, 28-29)

erkek âdem yetişme-: “Kimseyle cinsi münasebette bulunmamak.” anlamını taşıyan deyim dilimizdeki “bakire olmak” anlamındaki *eline erkek eli değmemiş olmak* deyimi ile benzer anlamda kullanılmaktadır. “İnsan” anlamında kullanılan *âdem*, cinsiyet bildiren *erkek* kelimesiyle birlikte kullanılarak eylemin kim tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Anlamsal açıdan kadınlar için kullanılan deyim ile metin içerisinde, Hz. Meryem'in bir çocuk sahibi olacağını öğrendiğindeki durumu izah edilmiştir. Deyim günümüzdeki kullanım şekli ile değerlendirildiğinde bir kişinin herhangi bir kimseyle cinsî münasebette bulunmama durumu ile deyimlik anlam yapılanması arasında benzerliğe dayalı bir ilişki görülmektedir.

[29a/3] Meryem e(y)tdi “Ey Rabb! Benden nice gelür ki? Dahı hiç baña **erkek âdem yetişmedi.**” Cebra' il eyitdi “Anuñ gibi Tanrı Ta'âlâ yaradur neyi dilese. Ḳaçan-kim ḥükm eylese bir işe, pes aşıḳâre “Ol!” dër, pes olur, vücûda gelür.” (Âl-i İmrân, 47)

göz uzat-: “Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak.” (Akalin vd., 2005: 787) anlamına gelen *göz dikmek* deyimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Görme organı olan *göz*, deyim içerisinde gerçek anlamından uzaklaşarak *uzat-* eylemi ile kaynaşmış ve mecazi anlamda kullanılmıştır. Bir şeyi elde etme arzusu durumu deyimlik anlam yapılanması ile benzerlik ilişkisine dayalı olarak oluşmuştur.

[134a/29] **Uzatma gözlerini** rağbet-ile, dahı ol ' avratlar ki dirlik vërdük anlara ol ' avratlarla dahı imân getürmedüklerine. (Hicr, 88)

gönlü dölen-: “Rahatlamak, huzura kavuşmak” anlamlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. *Dölen-*, “Mutmain olmak, temayül göstermek, sükûnet bulmak, karar kılmak, huzura kavuşmak, ağır davranmak.” (Dilçin, 2009: 84) anlamlarındadır. Türk dilinde *rahata ermek/ kavuşmak, huzur bulmak* şeklinde de kullanılan deyim metin içerisinde, bir kişinin huzuru ancak Allah'ı anmakla, onun hakikatlerini yerine getirmekle bulabileceğini anlatmaktadır. *Gönlü açılmak, içi açılmak* deyimleri ile de aynı anlamda kullanılan deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasında deyimlik aktarıma dayalı bir ilişki söz konusudur.

[127a/35] Anlar kim imân getürdiler; dahı **dölenür gönjülleri**, aḳmağla. Āgāh oluñ, Tanrı'yı aḳmağ-ıla dölenür gönjüller! (Ra'd, 28)

ḥarām ye-: “Dinin yasakladığı işleri yapmak.” (Şen, 2017: 107) anlamında kullanılmaktadır. “Din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan” (Akalin vd., 2005: 845) manasını taşıyan *ḥarām*, deyim içerisinde kendi öz anlamından uzaklaşan *ye-* eylemiyle birlikte metinde Allah'ın yasakladığı işleri yapan kişiler için kullanılmıştır. Bu kişilerin gerçekleştirdiği eylem ile *ye-* fiili arasında benzerliğe dayalı bir ilişki kurulmuş, deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasındaki aktarım metafora dayalı olarak oluşmuştur.

[60a/24] Niçün döndermedi anları eyü kişiler dahı ' âlimler yaramaz söylemekden dahı **ḥarām yemekden?** Ne katı yaramaz işler işlediler. (Mâide, 63)

hevāya uy-: “Bedenin isteklerine uymak, günah işlemek.” (Akalin vd., 2005: 1465) anlamında kullanılan *nefsine uymak* deyimi ile aynı manadadır. “Nefis, arzu, istek” anlamlarına gelen *hevā*, “Bir inanca, bir anlayışa, bir duruma veya egemen bir güce uygun davranışta bulunmak.” (Akalin vd., 2005: 2045) anlamındaki *uy-* eylemiyle birlikte kullanılarak deyimi oluşturmuştur. Deyim anlamsal olarak olumsuz yönde olup metinde insanların nefislerine uymamaları gerektiği anlatılmaktadır. Nefis, insanı kötü işler yapmaya yönelten bir unsur olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda bir kişinin günah işleme durumu deyimlik anlam yapısı ile ifade edilmiştir.

[51a/9] Pes **hevāya uymañuz**, ' adl eylemegi ḳomañuz. (Nisâ, 135)

[59a/18] Pes hüküm eyle ortalarında Tağrı Ta'ālā indürdigi kitāb-ile dağı **uyma** anların **hevāsına** ol hağ hükmidür şonra ki geldi şaşa hağdan. (Mâide, 48)

igne yurdasından deve geç-: “Bir işin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini anlatan söz” anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade ile vurgulanmak istenen bahsi geçen hadisenin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğidir. Birbiriyle ilgisi olmayan kelimelerin bir arada kullanılmasıyla oluşan deyim, *balık kavağa çıkınca* deyimini ile benzer anlamda kullanılmaktadır. Deyim, gerçekleşmesi imkânsız olan durumu abartılı şekilde anlatabilmek için kullanılmaktadır. Hayvanlar içerisinde en büyük sayılabilecek deve ile deliklerin en küçüğü olabilecek iğne deliği arasında anlamsız ilgi kurulmuş, kafirlerin cennete asla giremeyecekleri anlatılmak istenmiştir.

[78b/16] Tağkik anlar ki yalanladılar bizüm âyetlerimizi dağı ululandılar anuñ üstine açılmaz anlar-içün gök kapuları. Dağı girmezler cennete tã **deve geçmeyince igne yurdasından**. Dağı anuñ gibi cezã ederüz yaramaz kişilere. (A'râf, 40)

işleri Allāh'a kal-: “Güç şartlar altında, kimseden yardım umudunun kalmadığı bir durumda bulunmak.” (Akalin vd., 2005: 993) anlamındaki *işi Allah'a kalmak* deyimini ile aynı olan deyimlik anlam yapılanmasında anlatılmak istenen durum, kişinin ümidinin artık bittiği ve işin gerçekleşmesi için tek çarenin Allah olduğu vurgusudur. Metinde dinlerini parçalayarak gruplara ayrılmış olan kişilerin Hz. Peygamberle hiçbir ilişkisi olmadığı, onların işinin Allah'a kaldığı yani kimseden yardım alacak durumda olmadıkları anlatılmaktadır.

[76a/11] Tağkik anlar kim ayırdılar dñlerini bölük bölük, sñn anlardan degñlsin bir nesne üzerine ya' nñ anlardan. Anların **işleri Allāh'a kaldı**. (En'âm, 159)

kağmaklarını yut-: “İradesini kullanarak öfkesini gidermek.” (Akalin vd., 2005: 1531) anlamında kullanılan *öfkesini yutmek* deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. “Öfkelenmek, kızmak” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 542) anlamında kullanılan *kağmak*, gerçek anlamından uzaklaşarak “Söylemek istediğı bir şeyi söylemeyip sabretmek” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 1179) anlamına gelen *yut-* fiili ile birleşerek kişinin öfkesine hâkim olması, sabretmesi durumlarını anlatır. Deyimlik anlam yapılanması ile deyim anlamı arasında benzerliğe dayalı bir ilişki söz konusudur.

[34b/5] Ol-kışiler kim şadağa ederler mällarını baylıkda dağı yoğsullıkda dağı **kağmaklarını yudanlar** dağı kişilerden şuçların bağışlayanlar. (Âl-i İmrân, 134)

katı gönüllü ol-: “Kötü kalpli olmak, merhametsiz olmak” anlamında kullanılmaktadır. *Gönlü katı* şeklinde de kullanılan deyim kişinin acımasız ve kötü kalpli oluşunu ifade eder. Deyim, insanın merhametsizliğini, duygusuzluğunu ve acımasızlığını somutlaştırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de şefkat ve merhametten yoksun olmak anlamının yanında daha çok anlama, kavrama ve idrak etme yeteneğini kaybetmek ve akıl etmemek anlamlarında kullanılan “katı kalplilik” Türk dilinde sadece şefkat ve merhamet yoksunluğu manasında kullanılmaktadır (Işık, 2018: 253).

[36b/3] Tağrı Ta'ālā'nun rahmeti-y-ile sen anlara yumşak olduñ. Dağı eger sñn **katı gönüllü olsan** tağılurlardı senün çevrenden. (Âl-i İmrân, 159)

[67a/24] Dağı tağkik peygamberler gönderdük senden öñdin ümmetlere, yalanladılar. Pes dutduğ anları zağmetler ile dağı ziyānlar-ıla ola kim anlar du' ā dileyeler bizden dedük. Pes niçün bizüm 'azābımız geldükde zārılık eylediler. Likin **katı oldu gönülleri**. (En'âm, 42-43)

kaygu ye-: “Kaygılanmak, üzölmek.” (Şen, 2017: 113) anlamlarında kullanılan deyimdir. “Tasa, keder, sıkıntı” anlamındaki *kaygu*, yeme içme anlamı dışında “bir hâl içerisinde olma” manasında kullanılan *ye-* eylemiyle birlikte deyimini oluşturmuştur. Sıkıntı içerisinde olan kişilerin durumu deyimlik anlam yapılanması ile somutlaştırılmıştır. Metinde mallarını Allah yolunda harcayan, harcadıklarını başa kalmayan, gönöl incitmeyen kişiler için korku olmayacağı ve bu kişilerin üzölmeyeceğı anlatılmaktadır.

[23a/21] Ol-kişiler kim hâre eder mâllarını Tañrı Ta'âlâ yolında andan-şonra eydivermezler hâre êtdikleri nesneye minnet eylemek ne dañı incitmek, anlaruñ cezâları cennetdür Çalab'ları khatında. Dañı yokdur qorqu anlaruñ üstine ne dañı anlar **kayğu yerler**. (Bakara, 262)

kulaklarına hicâb eyle-: “Bir kişinin duyma yetisinin geçici bir süreliğine ortadan kaldırılması” anlamında kullanılmaktadır. “Perde, örtü” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 460) anlamlarında kullanılan *hicâb*, işitme organı olan *kulak* kelimesiyle birlikte kullanılarak kişinin duyma yetisinin önüne engel konulması anlamını ihtiva etmektedir. Deyimlik anlam yapılanması içerisinde *hicâb* ile *kulak* arasında var olan ilişkiden hareketle deyim oluşmuştur. Bu noktada işitme hareketini karşılayan *kulak* sözcüğü metonomik olarak kullanılmıştır. Bir kişinin kulaklarının örtülmesi durumu ile geçici olarak işitememesi anlamı arasında ilgi kurulmuştur. Bu nedenle metonimik özellikler taşıyan deyim, metafor temelinde deyimleşmiştir.

Ashab-ı Kehf'in mağara içerisinde kaldığı ve bu durumun anlatıldığı Kehf sûresinde geçen deyimın metin içindeki kullanımından hareketle kalıcı bir sağırılık durumunun söz konusu olmadığı ve bu durumun geçici olduğu belirtilmiştir. Özcan, hazırlamış olduğu tezde bu deyime benzer olarak “Kulağına vurmak” deyimini vermiştir. Bu deyime H. 4. yüzyılda kaleme alınmış üç eserde rastlanmış ve eserler, bu deyimın “geçici bir süre duyma yetisini ortadan kaldırmak ve uyutmak” anlamı taşıdığını dile getirmişlerdir (2013: 119). Işık da bu ifadenin farklı kaynaklardan nakledilene göre “uyutmak, uyumasını sağlamak ve derin uykuya yatırmak” anlamlarından istiare olduğunu söylemektedir (2018: 375).

[148a/18] Pes **hicâb eyledük** anlaruñ **kulaklarına** mağâra içinde, niçe şağışlu yıllar. (Kehf, 11)

ökçesi üstine ardına dön-: “Bir yola gitmekten vazgeçmek, gerisin geriye dönmek” anlamında kullanılan deyim *sırtını dönmek/sırt çevirmek* deyimleriyle benzer manadadır. Ökçe, “Ayakkabı altının topuğa rastlayan yüksek bölümü, topuk” (Akalın vd., 2005: 1534) anlamlarındadır. Topukları üstüne ardına dönen yani bir yere, bir yola gitmekten vazgeçen kişiler bu deyimle somutlaştırılarak tasvir edilmiştir.

[12a/12] Dañı kılduğ ol kıbleyi ki sen anuñ üstinde idüñ hattâ bilür kim uyar peygambere dañı kim **ardına döner ökçesi üstine**. (Bakara, 143)

revnağı git-: “Kişinin gücünün elden gitmesi, otoritesinin kaybolması” anlamlarında kullanılmaktadır. Muhammed Özcan hazırlamış olduğu tezde el-‘Askeri’nin “Kitâbu Cemherati'l-Emsâl” adlı eserinde *rüzgarı gitmek* deyimini olduğunu ve “(kişinin) işlerinin ters gitmesi/ tersine dönmesi” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir (2013: 145). Arapça bir kelime olan *revnağ*, “Göz alıcı güzellik, parlaklık, tazelik, letâfet.” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 888) anlamlarını taşımaktadır. *Git-* fiiliyle birleşerek kişinin güzelliği ve parlaklığı onun gücünü ifade eden bir konuma geçmiştir. Parlaklığını kaybeden biri aslında elindeki kuvvetini kaybetmiştir. Metne göre bunu kaybetmemenin gereği ise Allah'a ve Resul'üne itaat etmek, birlik ve beraberliği korumak ve bunlara dayanarak korkmamaktır.

[92b/1] Dañı muñ' oluñuz Tañrı'ya dañı Resül'ine dañı çekişmeñüz. Pes qorqu düşürürsüz dañı **gider revnağunuz**. (Enfâl, 46)

ribâ ye-: “Faizden kazanç elde etmek.” (Şen, 2017: 164) anlamındadır. Faiz manasında kullanılan *ribâ*, “Yemek yeme” anlamından uzaklaşarak “kazanç elde etme” anlamında kullanılan *ye-* eylemi ile birlikte bir kişinin elde ettiği faiz sonucundaki kazancı ifade etmektedir.

[24b/4] Ol anuñ gibi ki anuñ-içündür kim eyitdiler anlar “Şatmağ ribâ gibidür.” dediler. Dañı Tañrı Ta'âlâ şatmağı helâl eyledi dañı ribâyı haram eyledi. Kime kim naşihat gelse Tañrı'sından **ribâ yemekden** bağlansa, anuñdur geçen suç dañı anuñ hükmi Tañrı'yadur. Dañı **ribâ yemege** dönse, tevbe etmese anlar tamu ehliidür. (Bakara, 275)

[34a/27] Ey îmân getüren kişiler! **Yemenüz ribâyı** birin ikiye artuğa vèrmekle. Dağı qorqunuz Allâh'dan ola kim dünyâ, âhîretde murâdına yetişesiz. (Âl-i İmrân, 130)

şeytâna uy-: “Kötü bir şey yapma isteğine kapılmak.” (Akalin vd., 2005: 1863); “Nefsine uyarak kötü bir iş yapmak, doğru yoldan ayrılmak.” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 1005) anlamlarını taşımaktadır. “Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulan, insanları Allah'ın emirlerine karşı kıskırtan, kötülüğe yönelten melek.” (Akalin vd., 2005: 1862-1863) olan *şeytâna* uyan, doğruluktan sapan kimseler Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla dile getirilmektedir. Bir kişinin hakikat yolundan ayrılması durumu, bahsi geçen deyimlik anlam yapılanması ile somutlaştırılmaktadır.

[22a/32] Pes kim kâfir olsa **şeytâna uymuşdur** dağı îmân getürse Tağrı'ya tağkîk yapışdı muhkem eyleye ki hiç kesilmegi ölmegi yoğdur. Tağrı Ta'âlâ işidicidür, bilicidür. (Bakara, 256)

[46b/19] Dağı eger Tağrı Ta'âlâ olmasaydı sizün üstünüze dağı rağmeti, **uyardıñuz şeytâna**; illâ az kişi uymazdı. (Nisâ, 83)

şifâ vèr-: “İyi etmek, sağlığına kavuşturmak.” (Akalin vd., 2005: 1866) anlamında kullanılan deyimlik anlam yapılanması ile metin içerisinde bedensel bir hastalığın şifasından ziyade, ruhun derdine deva bulmasından bahsedilmektedir. Bu bağlamda daha ziyade “ferahlatmak” anlamıyla kullanılan deyimde *şifâ vèr-* deyimlik anlam yapılanması ile “bir kişinin gönlünün ferahlaması” anlamı arasında ilgi kurulmuştur.

[95b/1] Şavaş eyleñüz anlarla, 'azâb éderler anlara Tağrı Ta'âlâ sizün ellerüñüzle ve anları şındurmağ-ile ve size nuşret vèrür anlaruñ üstine, dağı **şifâ vèrür** yüreklerine mü'min kavmlerinüñ, dağı giderür ğamını yüreklerinüñ. (Tevbe, 14)

ümiz kes-: “Olmasını ummaktan vazgeçmek, artık olmayacağını kabul etmek” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007:1110) anlamlarını taşımaktadır. “Beklenti, umut” anlamındaki *ümiz* kelimesi, temel anlamının dışında kullanılan “Bir şeyi bırakmak, terk etmek” (Paçacıoğlu, 2016: 370) anlamındaki *kes-* eylemi ile birleşerek deyimlik anlam yapılanmasını oluşturmuşlardır. Bir şeye dair gerçekleşme umudunu kaybeden kimselerin durumu bu deyim ile ifade edilmiştir.

[133b/10] Eyitdiler “Sağa muştuladuğumuz olacağdur gerçekliğine; pes sen **ümiz kesenlerden** olma.” İbrâhîm eyitdi “**Ümiz kesmez** Tağrı Ta'âlâ rağmetinden, illâ azmış kişiler.” (Hicr, 55)

üstlerine yer tar ol-: *Dünya başına dar olmak* deyimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. “Çok sıkılmak, büyük bir çaresizlik içinde kalmak.” (Akalin vd., 2005: 586) anlamlarında olan deyim, kişinin içinde bulunduğu aciziyeti anlatmaktadır. *Yèr*'den kasıt “yeryüzü”, *tar ol-* ise “daralmak ve bunalmak” anlamlarını ifade etmektedir. Deyim anlamı, deyimlik anlam yapılanması ile somutlaştırılarak anlam aktarımı metafora dayalı olarak oluşmuştur.

[96a/21] Tağkîk nuşret vèrdi size Tağrı Ta'âlâ çok yerlerde, dağı Hüneyn güninde. Kaçan siz begendiñüz sizün çeriñüzün çoğlığı; pes size aşşı eylemedi ol çoğlık bir nesne, dağı **tar oldı** sizün **üstünüze yer** bunca ğeñişligi. Andan şonra arğa döndürüp kaçdıñuz. (Tevbe, 25)

[104a/3] Ol üç kişinüñ tevbesin kabül étdi-ki müteğallif oldılar kaçan ol vağtde. **Tar oldılar üstlerine yer** ğeñişlikle, dağı tar oldı üstlerine nefsleri, dağı bildiler şıgıncak kimse yoğmış Tağrı Ta'âlâ'dan ğayrı kimseye; andan-şonra tevbelerin kabül eyledi. (Tevbe, 118)

üstüne çık-: Deyim, “Bir kişi, bir şeyin yapılması ya da konuşulması sırasında gelmek.” (Aksoy, 1998: 1091) anlamını taşıyan *üstüne (üzerine) gelmek* deyimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Yusuf sûresinde geçen deyimde, deyimlik anlam yapılanması içerisindeki “üzeri” anlamındaki *üst* ile, “gitmek” anlamı dışında kullanılan *çık-* eylemi bir araya gelerek deyimi oluşturmuşlardır.

[120b/1] Pes ol vağt-ki işitdi anlaruñ ğıybetlerini, gönderdi anları istedi; dağı her birisine birer oturup tağanacak yer eyledi. Dağı vèrdi her birisinüñ eline birer bıçak, dağı Yüsuf'a eyitdi

“Anların **üstüne çık**.” Pes ol vakt-ki Yûsuf'ı gördiler, ululadılar güzel, lakin ‘azamet gördiler kendülerden; ellerin kездiler; dağı eyitdiler “Ĥâşâ ki bu âdem oğlı degüldür, illâ cemâl kemâl mübârek ferîştehdür.” dèrler. (Yusuf, 31)

yazuğı ol kişilerün üstine: “Ben karışmam, sorumluluk sana veya ona düşer” (Akalın vd., 2005: 810) anlamını taşıyan *günahı (veya vebalı) boynuna* deyimini ile aynı manada kullanılmaktadır. Eylemi gerçekleştiren kişinin, eylem sonucunda ortaya çıkan durumun yine o kişiye âit olduğunu gösteren deyimdir. Günah anlamında olan *yazuğ*, deyim içerisinde kişinin gerçekleştirdiği eylemin sonucunu ifade etmektedir. Bu eylemlerin sorumluluğunun o kişiye âit olması anlamı ile deyimlik anlam yapılanması arasındaki anlam aktarımı deyimsel aktarıma dayalı olarak oluşmuştur.

[14b/30] Yazıldı sizün üstünüze kaçan ĥâzır¹ olsa birinüze ölüm eger mâlı kalsa kendüden-şonra vaşiyeti ataya anaya eylük dağı karâyiblere eylüg-ile müttakiler üstine. Pes her kim tebdil eylese anı işitdükden şonra pes anuđ **yazuğı ol kişilerün üstinedür** kim tebdil éderler anı. Taĥķik Tağrı Ta‘âlâ işidicidür, bilicidür. (Bakara, 180-181)

yere yitür-: “Yok etmek, ortadan kaldırmak.” anlamlarında kullanılmaktadır. Dilimizde kullanılan “yok olmak” manasındaki *yere batmak* deyimini ile benzerdir. Türkçe bir sözcük olan *yit-*, “Kaybolmak, zayı olmak, yok olmak.” (Dilçin, 2009: 259) anlamlarında kullanılmaktadır. *Yér* kelimesiyle birlikte kullanılarak “yok etmek” deyim anlamı ile metin içerisinde deyimlik anlam yapılanmasını oluşturmuştur.

[110a/26] Dağı eyitdi Mûsâ “Éy Çalab’umuz! Taĥķik vérdün sen Fir‘avn ile beglerine ĥumâşlar, dağı çok mâllar vérdün dünyâ dirliğinde. Éy Çalab’umuz! **Yere yitür** onların mâllarını, dağı mühr ur yürekleri üstine; pes imân getürmesünler yürekleri acıdıcı ‘azâb görmeyince.” (Yunus, 88)

yérine dut-: “Gibi görmek, saymak” (Akalın vd., 2005: 2169) manasında kullanılan *yerine koymak* deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. *Yérine* kelimesi ile *dut-* eyleminin birlikte kullanılmasıyla oluşan “Ona ... gözüyle bakmak, onu ... saymak” anlamları, bahsi geçen deyimlik anlam yapılanması ile somutlaştırılmıştır. Deyim, Hz. Lut’un evine gelen Allah’ın elçilerine kötü münasebette bulunmak isteyen kavmine seslenişinde yer almaktadır.

[116a/25] Lûť eyitdi “Éy ĥavmüm! Bu ĥızlarımı ĥonuđlar **yérine dutuđuz.**” dedi. (Hûd, 78)

yér yut-: “Pişmanlıktan dolayı yok olmayı istemek.” anlamındadır. Dilimizdeki *yerin dibine geçmek, yer yarılıp içine girmek, yere batmak, yerlere geçmek* deyimleri de *yér yut-* deyimlik anlam yapılanması ile benzer anlamları ifade etmektedir. Ortadan yok olmayı dilemeleri bağlamında deyim “Yapı, şehir vb. için temelinden yıkılıp harap olmak, bütünüyle ortadan kalkmak.” (Akalın vd., 2005: 830) anlamlarında kullanılan *hâk ile yeksan olmak* deyimini ile de benzerlik taşır. Deyimde “*yér*”den kasıt topraktır. Bu noktada *yér* kelimesi metonimik olarak kullanılmıştır. Ancak *yut-* eylemi gerçek anlamının dışında metaforik özellik taşımaktadır. Bir kişinin yerin dibine girmesi yahut o kişiyi yerin yutması -doğal olayların dışında- abartılı ve mantık dıőı bir durumdur. Deyimde kullanılan bu abartılı anlatımın amacı anlatımı güçlendirmek ve kişinin içinde bulunduğu durumun okuyucunun yahut dinleyicinin zihninde tasavvur edilebilmesini sağlamaktır. Bu nedenle deyim, metafor temelinde gelişen deyim örnekleri içerisinde incelenmiştir.

[43b/18] Ol-günde isterler kâfir olanları dağı ‘aşî olanlar nebîye ki berâber ola anlarla ya‘nî **yér yuda** anları. (Nisâ, 42)

yol vér-: “Yol göstermek, doğruluğa yöneltmek.” (Şen, 2017: 210) anlamlarında kullanılan bir deyimdir. Metaforik bir anlama sahip olan *yol* kelimesi, “göstermek” anlamında kullanılan *vér-*

¹ Metinde: حاطر

eylemi ile birlikte kullanılarak deyimini oluşturmuştur. Yoldan kasıt hakikat yani doğruluktur. “Doğru istikamette olma” anlamı, somutlaştırma yoluna gidilerek metin içerisinde *yol vèr-*deyimlik anlam yapılanması ile ifade edilmiştir.

[127a/25] Tañrı Ta‘ālā döşürür rızķ, **yol vèrür** aña kim diler, dağı dar eyler rızķı. Dağı sevindiler dünyā dirligine; dağı nedür dünyā dirligi āhıretde, illā menfa‘at dutası az nesne. (Ra‘d, 26)

yol göster-: “Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek.” (Akalın vd., 2005: 2189) anlamlarında kullanılan deyimde *yol*, kendi içerisinde kuralları ve kaideleri olan kişiyi belli bir amaca götüren araç olarak somutlaştırılmıştır. “Açıklamak, anlatmak” anlamlarıyla kullanılan *göster-* eylemi ile kurulan deyim ile metinde, yolu gösterenin Allah olduğu belirtilir.

[130a/12] Dağı çıkdılar Tañrı için hep; pes eyitdi za‘ifler, anlara kim büyüklendiler “Taħķķ biz size uyduğ idi; siz hiç bizüm üstümüzden giderebilür misiz, Tañrı Ta‘ālā ‘azābından bir nesne?” Eyitdiler “Eger **yol gösterse** bize Tañrı Ta‘ālā, doğru yol gösterdük size. Berāberdür üzerimize, katlanmayavuz, yāhūd şabr eyleyevüz. Yokdur bize, hiç şıgıncı yer.” (İbrahim, 21)

yukarısın aşığa eyle-: “Yok etmek, temeline kadar harap etmek” anlamlarında kullanılır. Dilimizde kullanılan *yerle bir etmek*, *altını üstüne getirmek* deyimleri ile aynı manadadır. Karşıt anlamlı olan *yukarı* ve *aşığa* kelimelerinin *eyle-* fiiliyle birlikte kullanılmasıyla oluşan deyim “altını üstüne getirmek, ortadan kaldırmak” anlamını taşımaktadır. Deyim anlamı ile deyimlik anlam yapılanması arasında benzerlik ilişkisine dayalı olarak somutlaştırma yoluna gidilmiştir. Deyim metinde, sapkınlık içerisinde bulunan Lut kavminin helak olmaları hadisesi anlatılırken kullanılmıştır.

[134a/6] Pes ol şehrün **yukarısın aşığa eyledük**; dağı yağdurduğ anlaruğ üstüne balçıkdan taşlar ki cehennemde yetmiş yıl pişmiş-idi. (Hicr, 74)

yumşak söz-: “Güzel, gönül alan söz.” (Şen, 2017: 213) anlamında kullanılmaktadır. Güzel, hoş, latif anlamlarını taşıyan *yumşak* kelimesi, kelam anlamındaki *söz* ile birlikte kaynaşarak güzel söz söyleme anlamını taşıyan deyim hâline gelmiştir. *Yumşak söz*, güzel söze benzetilerek anlam aktarımı metafor temelinde gerçekleştirilmiştir.

[143b/1] Dağı yüz döndersen anlardan, seni yaradan Allāh’uđ rahmetüñ istemeg-içün, dağı eyit yā Muħammed anlara **yumşak söz**. (İsrâ, 28)

yüz dönder-/ döndür-: “Gösterdiği ilgiyi kesmek” (Akalın vd., 2005: 2212), “İlgi göstermemek, değer vermemek.” (Şen, 2017: 217) anlamlarında kullanılan *yüz çevirmek* deyimini ile aynı manayı taşımaktadır. İnsan organı olan *yüz*, deyim içerisinde kişinin tüm varlığını ifade etmektedir. *Dönder-/döndür-* eylemiyle birlikte kullanılarak bir kimse veya bir şeyle olan ilişkiyi sonlandırmak, artık onunla ilgilenmemek, ondan uzaklaşmak anlamlarını karşılamaktadır. İlgi kesme, uzak durma anlamları *yüz dönder-* deyimlik anlam yapılanması ile somutlaştırılmıştır.

[7b/15] Andan-şoñra döndüñüz ĥaķ yolından, illā az kişi sizden; dağı siz terk eylediñüz **yüz döndürüp**. (Bakara, 83)

[21a/14] Pes kaçan-kim farz oldı üstlerine ġazā eylemek **yüz dönderdiler** illā az kimse anlardan yüz döndermediler. (Bakara, 246)

[89a/12] Yā Muħammed! Ĥüý edin ġünāh bağışlamağı dağı buyur eyü işleri dağı **yüz dönder** cāhillerden. (A‘râf, 199)

yüzi kara ol-: “Sıkıntılı bir durumda olmak” anlamlarındadır. Deyim, Aksoy’da *yüzü kara* şeklinde geçmektedir (1998: 1135). *Yüz* kelimesi başın ön kısmını ifade etmekle beraber, deyimlerle birlikte kullanıldığında insan vücudunun tamamını kastetmektedir. Bu kapsamda insanın ya fiziksel özelliklerini ya da içinde bulunduğu psikolojik durumu anlatır. Deyim Kur’an-ı Kerim’de, kişinin karamsar ruh hâlini anlatmak ve yaşamış olduğu durumu âyeti okuyan kişinin

zihninde canlandırabilmesi için kullanılmaktadır. Mesut Işık, Râgıb El-İsfehâni'nin "el-Müfredât" adlı eserinde siyah rengin Araplar nezdinde "kara ve karamsarlığı" simgeleyen bir renk olarak bilindiğini, dolayısıyla istenmeyen ve kötü durumlarda "insanın üzülmesi ve üzgün olması" durumunun kinaye yoluyla "yüzün kararması ve siyah olması" şeklinde kullanıldığını ifade eder (2017: 89). Sıkıntılı ve zor bir durumda olan insanın hâli, *yüzi kara ol-* deyimlik anlam yapılanması ile somutlaştırılmıştır.

[32b/24] Ol-günde ya' nî kıyâmet gününde niçe yüzler aķ ola daķı niçe yüzler ķara ola. Ammā ol-kişiler kim **ķara oldu yüzleri** eydürler anlara "Kāfir mi oldıñuz ĩmān getürdükden-şonra? Pes dadıñuz řamu ' azābını kāfir olduñuz için." (Âl-i İmrân, 106)

Cahiliye döneminde kız çocuğuna sahip olmak utanç ve üzüntü veren bir durum olarak kabul edilmektedir. Nahl sûresinde geçen hadisede de kız çocuğu ile müjdelenen kişilerin utancından ne yapacağını bilememesi, içlerinin öfkeyle dolması anlatılmaktadır.

[137b/12] Ve kaçan muştulansa anlaruñ birisi dişi-y-ile, **olur yüzi** kayğudan **ķara**, daķı ol ' avrata ĥıřm eyler. (Nahl, 58)

4.3. Metonimi Temelinde Oluşan Deyim Örnekleri

Türkiye'de yapılmış olan anlambilim çalışmalarında "ad aktarması" ile karşılanan metonimi (metonymy) sözcüğü (Yaylagül, 2006: 78), günlük hayatta sıkça kullanılan söz sanatlarından biridir. Bu sanatlı söyleyişle oluşan deyim örnekleri, metafor temelinde oluşan deyim yapısındaki benzerliğin aksine, deyim içerisindedir barındırdığı kelimelerin birbirleriyle bağlantılı olmalarını esas alır. Bir başka deyişle, deyimlik aktarımlı kullanımda deyim anlamı ve deyimlik anlam yapılanması tek başlarına birer varlık gösterirken, ad aktarmalı kullanımda deyim anlamı, deyimlik anlam yapılanmasını bir şekilde içerir özelliktedir. Bu nedenle metafor temelinde oluşan deyimlerde deyim anlamı ile deyimlik anlam yapılanması arasındaki ilişki, metonimi temelindeki kullanımdan daha algılanabilir (Subaşı, 1991: 32). Metonimi ile kurulmuş deyim örneklerinde ifade edilmek istenen anlam, onunla ilişkili başka kavramlar kullanılarak oluşturulmaktadır. Aksan'ın ölmek kavramı ile ilgili verdiği "can vermek, eceli gelmek, vadesi yetmek, gözlerini yummak, iki eli yanına gelmek" vb. örnekler bu temelde oluşan deyimlerdendir (2006: 121).

ağzından çık-: "Söylemek" (Şen, 2017: 67) anlamında kullanılan bir deyimdir. Metonimi temelinde kurulmuş olan deyimde konuşma organı olan *ağız*, *çık-* eylemi ile birlikte kullanılarak konuşma eylemi bu deyimle ifade edilmiştir. Deyim incelendiğinde görüldüğü üzere deyim anlamı olan "söylemek, konuşmak" eylemleri ile yine bu kavramlarla ilgili olan *ağız* arasında ilişki kurularak anlam aktarımı gerçekleştirilmiştir. Ad aktarması olarak kullanılan *ağız* sözcüğü, metafor temelindeki *çık-* fiiliyle birlikte kullanılarak deyim anlamını belirten söyleme hareketi metonimik özelliklerle oluşmuştur.

[148a/1] Yokdur anlaruñ ' ilm[i], daķı atalaruñ ' ilm[i] yokdur. Ulu kelime **çıkır ağızlarından**. Anlar söylemezler illā yalan ve bühtān. (Kehf, 5)

dili tutul-: "Sevinç, korku, şaşkınlık vb. sebeplerle birdenbire söz söyleyemez olmak." (Akalın vd., 2005: 527) anlamlarında kullanılan deyimdir. Kubbealtı Lugatı'nda deyim manası "Konuşma yeteneğini kaybetmek; çok kuvvetli bir duygunun etkisiyle hiçbir şey söyleyememek, konuşamaz duruma gelmek." (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 267) şeklindedir. Tat alma organı olan ve deyim içerisinde konuşma hareketini ifade eden metonimi temelindeki *dil*, gerçek anlamının dışında metaforik anlamda olan *tutul-* eylemi ile birlikte kullanılarak deyimlik anlam yapılanmasını oluşturmuştur. Bir kişinin etkisine girdiği duygu nedeniyle konuşmama hâlini ifade eden deyim anlamı, bu kavramlarla ilgili olan *dil* kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Deyim içerisindeki metafor, metonimik özelliklerle kullanılmaktadır.

[22b/12] Ol vaqt-kim İbrâhîm eyitdi “Tağrı Ta’âlâ oldur kim dirildür ölüleri dağı öldürür dirileri.” Eyitdi “Ben dağı dirildirüm dağı öldürürüm.” İbrâhîm eyitdi “Tağrı Ta’âlâ çıkarur güneşi maşrıktan siz güneşi mağribden getir.” dedi. Pes **dili tutuldu** ol kâfirin-ki Nemrüd’dur. (Bakara, 258)

elinden gel-: “Yapabilmek, becermek, gücü dâhilinde olmak.” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 315) anlamında kullanılan bir deyimdir. Deyim içerisinde insan organı olan *el*, temel anlamının dışında “güç ve kudret” anlamlarını taşımaktadır. *Ge/-* eylemi ile birleşerek oluşan deyim, bir işi yapma kudretine sahip olma anlamını ihtiva etmektedir. Bu anlamlarla ilgili olarak *el* kavramı kullanılmış ve anlam aktarımı gerçekleştirilmiştir.

[61a/31] Eyit yâ Muhammed! “Tapar mısız Tağrı Ta’âlâ’dan ğayrıya **elinden gelmez** size ziyân eylemek dağı ne aşşı eylemek? Dağı Allâh’dur ki her nesneyi işidicidür, bilicidür.” (Mâide, 76)

[144b/24] Eyit yâ Muhammed! “Du’ â eyleñüz ol-kimselere ilah dedinüz Tağrı Ta’âlâ’dan ğayrı; pes **ellerinden gelmez** sizün üstünüzden ziyân gidermege, dağı sizi giderür ğayrı getürmek kâdir degüllerdür.” (İsrâ, 56)

göz deg-: Dilimizde “Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşmek.” (Akalin vd., 2005: 787) manasında kullanılan bir deyimdir. Temel anlamının dışında mecazi bir anlam kazanan *göz*, “uğursuzluk getirdiğine inanılan bakış” anlamında kullanılarak *deg-* eylemi ile birleşmiş ve deyim “bir kişinin kıskançlık, haset yahut hayranlık dolu bakışlarıyla birini bakışlarındaki kötü enerji sebebiyle etkilemesi” anlamını kazanmıştır. “Nazar değmek” manasını ifade eden deyim anlamı ile bununla ilgili olan *göz* arasında ilişki kurularak deyimleşme gerçekleştirilmiştir. Günümüzde kullanımı hâlâ devam eden deyim, metin içerisinde Yusuf sûresinde geçmektedir.

[122b/19] Dağı eyitdi “Ëy oğlanlarum! Girmenüz bir çapudan; girinüz her çapudan, hattâ size **göz degmesün**. (Yusuf, 67)

gözleri kan-ile tolu ol-: “Gözleri kızarmak, kanlanmak.” (Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. 2007: 405) anlamındaki *gözleri kan çanağına dönmek (kan çanağı gibi olmak)* deyimini ile aynı manayı taşımaktadır. Deyimde gözlerin kanlanması, bir kişinin gözleri kızarana kadar çok ağlamasını ifade etmektedir. Bu noktada *göz* ile ağlamak anlamı, *kan* ile de çok ağlamaktan ötürü kızarma anlamı ile ilişki kurularak deyimleşme gerçekleştirilmiştir.

[62a/1] Dağı kaçan işitseler inen kitâbi peygambere görürsin anlaruñ **gözlerini tolu olur kan-ile** açar yaşları hağ bildüklerinde[n] ötüri. (Mâide, 83)

kan dök-: “Ölüme yol açmak, cana kıymak.” (Akalin vd., 2005: 1056) anlamında kullanılan deyim, gerçek anlamının yanı sıra mecazi anlam da ihtiva etmektedir. Öldürmek ile *kan* kavramları arasında var olan ilişkiden hareketle deyim, metonimi temelinde kurulmuş deyim örneklerinden biridir.

[4a/14] Zıkr eyle yâ Muhammed ol vaqt-ki è(y)tdi senün Rabb’ün ferıştehlere ki “Ben yaradırım yer yüzinde halife.” Ferıştehlèr è(y)tdiler “Yaradır mısın yer yüzinde bir kimse[y]i ki aña fesâd ède anda dağı **kan dökè**? Biz tesbîh èderüz seni öğmege arzularuz dağı seni.” (Bakara, 30)

kulağ dut-: “Dinlemek, işitmek istemek.” (Akalin vd., 2005: 1248) anlamında kullanılmaktadır. İşitme organı olan *kulağ*, *dut-* eylemiyle birlikte kullanılarak “bir kimseyi yahut bir şeyi dikkatlice dinlemek” anlamlarını taşımaktadır. Dinlemek eyleminin bir aracısı olan *kulağ* metonimik temelde kullanılırken, *dut-* eylemi gerçek anlamının dışında metaforik temelde kullanılmıştır. “Dikkatli bir şekilde dinlemek” anlamını ihtiva eden deyimde metafor, metonimik özelliklerle sağlanmaktadır. Bu nedenle metonimi temelinde oluşan deyimler başlığı altında değerlendirilmiştir.

[66a/22] Gör yâ Muhammed! Nice yalan söyler nefsleri üstüne dağı unuttular Tanrı Ta'âlâ hakkına iftirâ eyledükleri. Dağı anlaruñ nicesi **kulak dutar** sağa Qur'an işitmeg-içün. Dağı biz kılduğ anlaruñ gönülleri üstüne mührleri hattâ ki Qur'an ma'nâsın bilmeyeler dağı kulaklarını sağır eyledük. (En'âm, 24-25)

Sonuç

Rso-49 Kur'an Tercümesi üzerinde deyim örneklerinin tespit edildiği bu çalışmada deyimler, deyimleşme olgusu içerisinde anlam aktarımı esas alınarak başlıklar hâlinde incelenmiştir.

Elde edilen veriler sonucunda metin içerisinde alüzyon temelinde oluşan bir tane deyim örneği tespit edilebilmiştir. Arap dili içerisinde yer alan bu deyim örneği, âit olduğu kültürün değerlerine göre izah edilmeye çalışılmıştır. Metafor temelinde oluşan deyim örneklerinin metin içerisinde sıklıkla kullanıldığı dikkati çekmiştir. Kur'an'ın anlatım ve ifade yönüyle zengin bir dile sahip olması tercüme içerisindeki söz sanatlarının kullanımını artırmıştır. Bu bağlamda metni okuyan kişinin zihinde tasavvurunu kolaylaştırması açısından metaforik kullanımlar metinde oldukça fazladır. Bu yapılar içerisinden deyim örnekleri tespit edilmiş ve anlam aktarımı açısından incelenmiştir. Ad aktarmasına dayalı olarak oluşan deyim örneklerinin metafor temelindeki deyim örneklerine göre daha az kullanıldığı görülmektedir. Bazı deyimler içerisinde metaforik ve metonimik sözcüklerin birlikte kullanılarak deyim oluşturduğu da görülmektedir. Bu tür deyimlerde deyim anlamından hareketle deyim hangi özellikte oluştuğu tespit edilmiş ve deyim örneği ilgili başlık altında açıklanmıştır. Tercüme metinde sıklıkla kullanılan deyim örnekleri, başlıklar içerisinde birden fazla örnekle gösterilmiştir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Argunşah, M., Demir, N., Tezcan Aksu, B. ve Gültekin, B. (2005). *Türkçe Sözlük* (10. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2000). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Engin Yayınevi
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim* (4. Baskı). Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1998). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. İnkılâp Kitabevi.
- Ayverdi, İ. ve Topaloğlu A. (2007). *Türkçe Sözlük* (1. Baskı). Kubbealtı Yayınları.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir>
- Çelebi, İ. (1997). Kur'an-ı Kerim'de İnsan-Cin Münasebeti. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (13-15), 167-198. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162582>
- Işık, M. (2017). Anlam Bilim Bakımından Kur'an-ı Kerim'de “و جه” Sözcüğü. *Universal Journal of Theology*, 2 (1), 85-96. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/268574>
- Işık, M. (2018). *Kur'an-ı Kerim'de insanı ele alan deyimlerin anlam bilim açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Tercüme Üzerine Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (1993). Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri. *Diyanet İlmi Dergi*, 29 (3), 25-36. http://isamveri.org/pdfdrq/D00033/1993_c29/1993_c29_3/1993_c29_3_KARAM.pdf
- Özcan, M. (2013). *Kur'an-ı Kerim'deki bazı deyimlerin çeviri stratejileri açısından değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Özkan, M. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleri*. B. Gökkır, N. Yılmaz, Ö. Kara, M. Abay ve N. Gökkır (Ed.), *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (1. Baskı, s. 517-558) içinde. İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı* (1. Baskı). Kesit Yayınları.
- Rso-49 Kur'an Tercümesi*. Belgrad: Svetozar Markovic, Doğu el yazmaları, 001035188, 1b-153a. <https://plus.sr.cobiss.net/opac7/bib/ubsm/38397455>
- Sağol, G. (1997). Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (8), 379-396. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/gulden_sagol_yuksekkaya_tefsir_calismalari.pdf
- Sinan, A. T. (2000). *Türkiye Türkçesindeki deyimler üzerine bir dil incelemesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Sinan, A. T. (2008). Deyim Kavramı Üzerine Notlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 91-98. http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/ahmet_turan_sinan_deyim_kavrami.pdf
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (2), 29-39. <http://dad.boun.edu.tr/tr/download/article-file/303046>
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şimşek, Y. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesi (Topkapı Nüshası, Giriş-Metin- Notlar- Dizin)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Şimşek, Y. (2019). Satırarası Türkçe Kur'an Tercümelerinin Birbiri ile İlgisi ve Tasnifi Üzerine. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (24), 47-65. <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TXpJek1EQTN0dz09/satirarasi-turkce-kur-an-tercumelerinin-birbiri-ile-ilgisi-ve-tasnifi-uzerine>
- Türkçe Sözlük (2011), <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 02.02.2022 tarihinde alınmıştır.
- Ünlü, S. (2007). Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'an Tercümeleri. *Dini Araştırmalar*, 9 (27), 9-56. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51962>
- Yaylagül, Ö. (2006). Divanü Lûgati't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 77-88. <https://docplayer.biz.tr/47227320-Divanu-lugati-t-turk-teki-ad-aktarmali-metonymic-yapilar.html>

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.